

RETEGOED

Eeuwig jong en eeuwig sterk.

Zo staat Jenny Arean te boek bij haar kleinkunstcollega's. Toen haar 'partnerin' Adèle Bloemendaal het af liet weten, stapte ze alleen de planken op. Arean: 'Ik doe dingen met de moeder wanhoop, dat is het enige wat ik kan. Dit is mijn vak en daar ben ik retegoed in.' **3**

VERVOLG

JOEGO-NOSTALGIE

WAT ZOU ER GEBEUREN ALS

MAARSCHALK TITO PLOTSE-

LING TERUGKEERDE ONDER

DE LEVENDEN? FILMREGIS-

SEUR ZELIM R ZELNIK VOER-

LONGPLAK IN MMAFEFE

De bewoners spreken vaak over de verkiezingen. Nog vaker spreken ze over longplak, het gevolg van jarenlang asbestdelven om de hoek. Een dag uit het leven van Mmafele, vlek op de landkaart van het thuisland Lebowa. **7**

JURKEN MET

SCHUITEN

Birckenstocks – kurken schuiten met ledertuigjes – zijn eindelijk verlost van het pluizige imago. Trendsetters dragen dit schoeisel deze zomer bij vlotte jurkjes. **4**

DE EEN GEREÏNCARNEERDE

TITO DOOR BELGRADO. HET

VOLK LIET ZICH GAARNE IN

DE SERVISCHE ZIEL KIJKEN,

EN DAAR BLEEK DE NODIGE

JOEGO-NOSTALGIE TE

HUIZEN. 'DE SERVIERERS ZIJN

MOE VAN HET SPUGEN

OP DE ANDER.'

door Frank Westerman

De tombe bestaat uit een groot blok Italiaans marmer, spierwit met blauwe adertjes, en ligt in een bloembed in het midden van een geklimatiseerd vertrek waar het al veertien jaar lang vijftien graden Celsius is.

Er staat nog maar één soldaat op wacht. 'Vroeger kwamen er gemiddeld drieduizend bezoekers per dag', zegt hij. 'Vooral kinderen op schoolreisje, en militairen.' Nu is een dag met vijf gasten een topser.

Toen de oorlog op uitbreken stond wilden de cetniks, de beweging van royalistische revanchisten, het lijk van 'de Kroaat Tito' (in werkelijkheid was hij half Kroaat, half Sloveen) opgraven en per trein terugsturen naar Zagreb. Na de dood van de maarschalk in de lente van 1980 was zijn lichaam in een blauwe trein van Zagreb naar Belgrado gereden. In alle dorpen en dorpjes langs de spoorbaan had een haag van wui-vende en huilende Joegoslaven gestaan – maar dat was meer dan tien jaar geleden.

Nu liggen het Tito-museum, het Tito-jachthuis en het Tito-mausoleum er verlaten bij. Het museum en het jachthuis zijn dicht. Verhuizers schuiven voorzichtig de panelen over de partizanenstrijd in de laadbak van een vrachtauto. Ze willen niets zeggen, ze doen hun werk.

In de naden van het tegelpad, dat als een loper over het gazon ligt en uitkomt bij het Bloemenhuis, groeit weegbree. Wie de steen zelf wil bekijken – aanraken is verboden –, mag er in een denkbeeldige rij omheen lopen.

Wat zou er gebeuren als Josip Broz Tito (1892-1980) terugkeerde onder de levenden?

'We wisten het eenvoudig niet', zegt

in de documentaire door de straten van Belgrado stapte. Toegegeven, zijn brede kaak en afhangende mondhoeken, die stralen autoriteit uit. Meer krijgt het publiek ook niet te zien: de gereïncarneerde Tito heeft zijn lange officiersjas los om de schouders geslagen, draagt een uniform met koperen knopen, zwarte handschoenen, zonnebril, pet.

Kladak! De soldaat bij de tombe knalt met zijn hakken, saluëert en verlaat het geklimatiseerde vertrek. We zien in een flits hoe de maarschalk op archiefmateriaal in het bevrijde Belgrado uit een bommenwerper klimt. In het volgende shot loopt hij over het tegelpad naar zijn zwarte limousine.

'Maar maarschalk', vraagt zijn chauffeur, 'wat komt u doen?' De limousine is tegenwoordig eigendom van een Servisch-Californische condoombabrikant.

'Naar de mensen luisteren', zegt Tito. Het duurt even voordat hij met zijn stramme ledematen is gaan zitten. 'Vertel eens, wat is er gebeurd sinds mijn verscheiden?'

De chauffeur kijkt in de achteruitkijkspiegel. 'Joegoslavië is uiteengevallen. Het is oorlog. Er wordt vermoord.'

'Is het werkelijk zo slecht?'

Een knik. 'Onuitsprekelijk slecht.'

'Rijden!'

De man achterin kijkt stoïcijns uit het raampje, terwijl de stad aan hem voorbijtrekt.

'Belgrado lijkt mooier en groter ook', zegt hij.

'Dat komt', zegt de chauffeur, 'we hebben een nieuw systeem. Het oude idee van Broederschap en Eenheid is vervangen door cetniks tegen ustasja's.'

De rest van de film is pure documentaire. Het is wetenschappelijk onder-

zoek. Publieke biecht. Antropologie.

'U bent een Kroaat', zegt een man in een gewatteerde jas. Aan zijn stem is te horen dat hij iets moet bekennen. 'En ik, ik ben een Serviër. Maar ik houd van u.' Tito is dan nog maar net uitgestapt bij het ruitersstandbeeld op het Plein van de Republiek.

Is de man teleurgesteld in de president van Servië? Nee. Hij zegt: 'U had Slobodan Milosevic tot uw opvolger over heel Joegoslavië moeten benoemen.'

En zo gaat het veertig minuten lang: Belgradoërs die het niet eens zijn met zichzelf.

De maarschalk staat voor het Operagebouw, waar vermoeide en slecht geschminkte zangers avond aan avond hun Madame Butterfly afdraaien. Hij hoort het volk aan.

'Ik heb gehuild toen u stierf', zegt een vrouw. 'Later heb ik daar spijt van gehad. Van dat ik gehuild had. Maar toch, ik zou nu op u stemmen...'

'Hebben jullie het nu beter of slechter?', vraagt Tito.

'Slechter.' Uit het groepje nieuwsgierigen maakt zich een bejaarde man los. 'En dat is uw schuld.'

'Mijn schuld?'

'Ja. Vroeger hadden we misschien genoeg te eten, maar we leefden als dieren. We hadden geen ziel. Nu hebben we een ziel. Alles is nu veel beter.'

'Beter?'

De maarschalk zet zijn bril recht. Er ontstaat een opstootje. Een jongen in een spijkerpak zegt opgewonden: 'Als je in Duitsland aan de kinderen vraagt: "Wat wil je later worden?"', dan zeggen ze: "Een Serviër". We zijn ontzagwekkend. Iedereen haat ons, maar niemand kan ons aan. We zijn Supermannen.'

Zie verder pagina 2

DE DOOD gewaande maarschalk loopt door de Knez Mihailova, de winkelpromenade van Belgrado. Een man (alpinopet, snor, sjaal) loopt een eindje met hem op. 'Kameraad', zegt hij. 'Ze doden onze jongens voor een heuvel.'

Hoe moet hij het uitleggen? Hij staat stil en gebaart. 'Kijk, deze heuvel is van ons en die van hen. De commandant roept: aanvallen! Er vallen tweehonderd doden en daarna is die andere heuvel ook van ons.'

'Welke heuvel?'

'Die van hen', zegt de man verward. 'Dat is ons probleem: we sterven voor een heuvel.'

Een zigeunerjongen met een accordeon loopt op de maarschalk af en zet een partizanenlied in: 'Kameraad Tito/we zweren je/we zullen jouw weg niet verraden.' Maar in plaats van *druze Tito* zingt de muzikant in het tweede couplet *druze Sloba* - van Slobodan Milosevic. De omstanders zingen mee, er ontstaat een canon, of preciezer gezegd een kakofonie, want de een zingt kameraad Tito en de ander kameraad Sloba.

Schijnbaar onaangedaan steekt de Joegoslaaf de straat over naar het Partizanenpark op de rots Kalemegdan boven de Donau en de Sava. Hij deelt handtekeningen uit - nog altijd is hij geliefd bij de vrouwen. Dit is de meest Joegoslavische plek van Joegoslavië, maar misschien ook de meest Servische van Servië. De fortificatie op de rots viel in 1521 in handen van de Turken - het laatste bastion van Servisch (lees: christelijk orthodox) verzet tegen de oprukkende islam.

De partizanenleider die het fascisme heeft verslagen, heeft tussen de muren van de Turkse burcht zijn tanks, kanonnen en houwitzers tentoongesteld. Op zon- en feestdagen klimmen kleine kinderen op de rupsbanden, in de geschutskoepels, ze bungelen als apen aan de kanonslopen, terwijl hun ouders vanaf een bankje bezorgd toekijken.

Tito spreekt een jongen aan. 'Ben je soldaat?'

'Ja, kameraad.' Hij is een jaar of twintig. Een beetje verlegen. Moet hij in de houding springen?

'Ben je aan het front geweest?'

'Ja, kameraad. Maar niemand wilde de oorlog', voegt hij er gauw aan toe. 'Wij Serviërs moesten op de Kroaten schieten, maar we konden elkaar niet uit elkaar houden. Het was om gek van te worden.'

'Je hebt zeker veel gezien?'

De jongen, gekleed in een groen legerjack en een blauwe schaatsmuts, vecht tegen zijn tranen. 'We vielen dorpen aan, maar op het moment dat we binnentrokken was het dorp verdwenen. Er was alleen nog puin. En toen kwam Vukovar, toen we dat hadden... in elke straat stonden nog hooguit twee huizen.'

'Het is allemaal uw schuld', zegt een voorbijganger. 'U heeft geld aangenomen van de Amerikanen om wapens te kopen, zogezegd om ons te beschermen tegen de Russen. Maar de Amerikanen hebben ons tegen elkaar opgezet en nu maken we elkaar af.'

Hij loopt met de maarschalk mee, die recht voor zich uit blijft kijken. Zijn overjas wappert als een cape in de wind.

'Toen u nog leefde', vertrouwt hij Tito toe, 'heerste er dictatuur. Nu niet meer. Er is chaos en wanorde. Wat ons volk nodig heeft is een hand van staal.'

Hij zoekt naar de juiste woorden.

'Vroeger hadden we één Tito, nu hebben we er wel 55.'

Op de marmeren gedenkplaten pal onder de lege sokkels van de helden van de partizanenstrijd zit een man met een plastic zak met blaadjes van paardebloemen.

Voor het eerst verbaasd, vraagt Tito: 'Waar zijn de borstbeelden gebleven? Waar is Mosje Piade, mijn generaal? Ze waren niemand tot last.'

De man, weggekropen in een sleetse jas, kijkt nauwelijks op en mompelt: 'Weggehaald. Door diegenen die de geschiedenis niet respecteren.'

'Wat is hier toch gebeurd?'

'Ik weet het niet, ik ben niet van hier.'

'Waar komt u vandaan?'

'Uit Bosnië', zegt de man bijna onverstaaanbaar. Zorgvuldig veegt hij de modder van de paardebloemen. 'Ik ben vluchteling, het is oorlog daarginds.'

'Komt het ooit nog goed?'

'Nee', zegt de man, 'het is een oorlog zonder einde.'

Terwijl Tito in zijn limousine stapt, klinkt het pan-Joegoslavische volkslied. *Hej Sloveni* - Hup Slaven! Laat je door niemand bang maken.

Beelden van het strijken van de Joegoslavische vlag, de beschieting van Vukovar, het hijsen van de Servische vlag, de instorting van de stari most van Mostar met onder in beeld een digitaal klokje dat de datum (8 november 1993) en de tijd (15 uur 52) aangeeft - het schiet allemaal door zijn hoofd.

'En?', vraagt de chauffeur.

'De mensen zijn verdeeld', zegt Josip Broz Tito op de terugweg naar het Bloemenhuis.

En dat is, natuurlijk, THE END.

Je kunt de nodige kritiek hebben op de film. Glimlachte acteur Micko nou maar niet zo vaak. Als het een grap was, oké. Maar het was geen grap. Heeft hij zijn rol wel serieus genomen? En waarom zijn al die quasi-leuke scènes er niet uitgeknijpt?

Maar de verdienste van regisseur Zelimir Zelnik is dat hij diep in de Servische ziel kijkt. Een atheïstische communistenleider neemt zijn volk de biecht af. Zelnik laat een volk in oorlog plaatsnemen op de sofa van de psychiater.

De beste plek om over de documentaire na te praten is het pas geopende café Tito Freaks. Aan de muur hangt een galerij foto's van staatsiebezoeken: Tito en zijn vrouw Jovanka bij Idi Amin, Kim Il Sung, Fidel Castro, Nicolae Ceausescu, de Paus. Het café is zo groot als een huiskamer; er staan zachte bankstellen en tafels met zuurstokroze kleedjes. Eens per maand komen hier de verzamelaars van Tito-parafernalia bijeen.

'Waarom niet?', zegt Darko Mihailovic, de kroegbaas. 'De Grieken en de Italianen slaan munt uit hun geschiedenis. Waarom wij niet?' De naam van het café heeft geen andere boodschap dan: geniet zoals de oude man deed.

'Je ziet dat de mensen het contact met de werkelijkheid zijn kwijtgeraakt', zegt Nenad, 30 jaar, discjockey van radiostation B-92, dat de film heeft

alleen verward, maar ook schizofreen zijn. 'Hun politieke ideeën zijn niet consistent, en dat komt, denk ik, omdat Joegoslavië in hun gedachten nog steeds hun land is.'

Op de achtergrond klinkt een song van Abba.

'Toen ik het oude volkslied hoorde', bekent Jelena, 23, tweedejaars student te letteren, 'kreeg ik kippevel. Dat was zo mooi en ik had het zo lang niet gehoord. Ik werd er Joego-nostalgisch van.'

Micko, Nenad en Jelena zijn Belgradose jongeren die zich, in afwijking van de a-politieke mode, min of meer politiek engageren. Op hun manier: Micko zegt dat hij nooit naar het nieuws kijkt om 'zijn hersenen niet te vergifigen'. Hij wil geen lijken in de Sava zien drijven. Nenad werkt bij B-92, een marginaal maar onafhankelijk station dat zowat in zijn eentje de oppositie tegen Slobodan Milosevic voert. Maar een oproep tot een demonstratie tegen de slachting in Gorazde is ondenkbaar. En dat is eigenlijk het enge van Belgrado - de hele stad lijkt voortdurend koffie te drinken. Jelena is druk met tentamens. Ze begrijpt niet waarom je niet kunt zeggen: 'Ik ben een Serviër en daar ben ik trots op, zonder dat ik nu meteen Kroaten hoeft te haten of te vermoorden.' Ze werkt als tolk voor de BBC en weet dus hoe de Westerse media over de oorlog berichten. 'Mensen zijn net vee', zegt ze. 'Zoals je ze kunt opzweepen om drie dagen lang de liefde te bedrijven, zoals in Woodstock, zo kun je ze kennelijk ook tot een orgie van geweld aanzetten, zoals in Kigali.'

Wat Micko, Nenad en Jelena gemeen hebben is heimwee. Joego-nostalgie begint trendy te worden. Een 'Joego-nostalgist' is iemand die zegt dat vroeger alles beter was.

'Micko, ben jij Joego-nostalgist?'

Hij kijkt op van onder de klep van zijn honkbalpetje. 'Eigenlijk wel, ja', zegt hij. 'Vroeger kon ik naar Dubrovnik, naar de Kroatische eilanden.'

'We hadden allemaal een paspoort', vult Nenad aan. 'Als ik op reis ging kon ik dinars meenemen, want die waren overal in Europa inwisselbaar.'

'Iedereen kende Joegoslavië als het land van

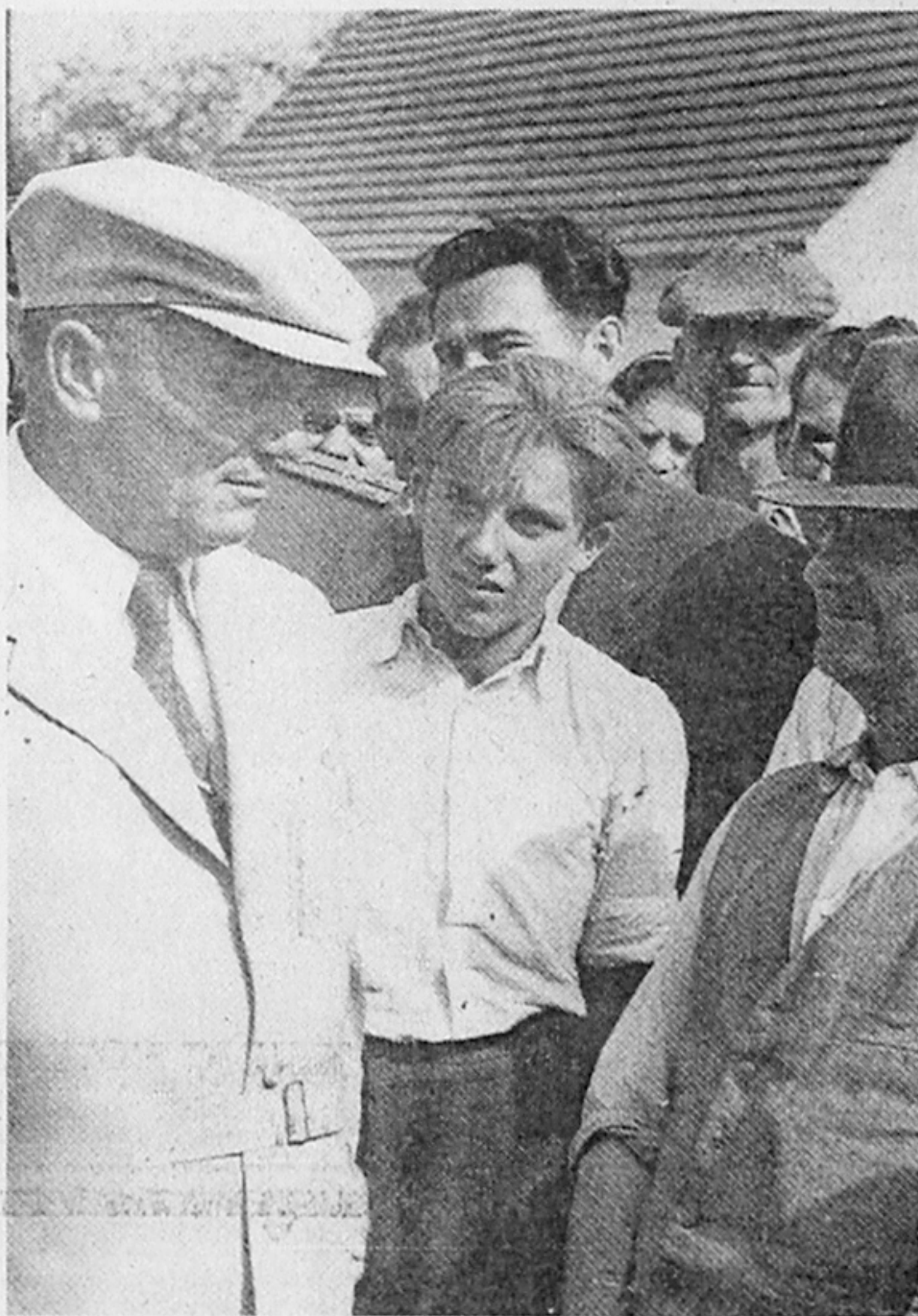
Tito', zegt Micko. 'De groten der aarde kwamen op bezoek. Dat gaf ons het gevoel dat we belangrijk waren.'

Wat deden ze toen Tito stierf?

Jelena, de jongste, was tien. 'Ik herinner me dat we tv keken. Mijn vader was opgeëht, geloof ik. Die was correspondent voor het persbureau Tanjug en had vaak ruzie met de bureaucraten. Maar mijn moeder moest vreselijk huilen en daarom dacht ik dat de wereld zou ophouden te bestaan.'

Micko herinnert zich Tito als de man die altijd uitrustte. 'Tito rust uit in zijn

Tussen totale adoratie en totale haat

Tito op bezoek in zijn geboorteplaats Kumrovec, nabij Zagreb. Een foto uit 1951.

gesponsord. 'Het is surreëel. Ze doen gewoon alsof Tito nog leeft.'

'Ik merkte het meteen', zegt Micko (32), de acteur. 'Ze wilden me per se serieus nemen.'

Wat hem het meest is opgevallen, is de verwarring. Het volk is de kluts kwijt. 'De mensen spreken met een dubbele tong', zegt de acteur. 'Er is een man die zegt: "We zijn slechter af dan vroeger, en dat is uw schuld, maar nu is alles beter." Men spreekt zichzelf voortdurend tegen.'

Micko denkt dat de Serviërs niet

zomerverblijf op Brioni', zei het journaal. 'Tito verblijft in zijn jachthuis.'

'Hij gedroeg zich als een echte keizer, eentje op wie andere keizers jaloers konden zijn. Hij genoot van het goede leven. Dat is een van de redenen waarom hij nu zo verguisd wordt: er moest een zwart schaap worden aangewezen. Maar waren we in zijn tijd niet allemaal hedonisten?'

Zelimir Zelnik, de regisseur, zegt dat zijn project als een happening was begonnen. Maar toen bij een try out bleek dat zo veel Belgradoërs bereid waren hun hart te luchten bij een als Tito verklede acteur, besloot hij er een serieuze documentaire van te maken.

'Nee', zegt de regisseur, 'ik was niet verbaasd. Dit was het soort respons dat ik verwachtte.'

Zelnik, 53, was een dissidente filmmaker onder Tito en is nog steeds dissident onder Milosevic. Zijn vader en moeder kwamen om in het kamp Jasenovac, waar het Kroatische ustasja-regime in naam van nazi-Duitsland joden, zigeuners en Serviërs uitroeide. Hij maakte films die niet in Tito's Joegoslavië vertoond mochten worden. Over de studentendemonstraties van 1968, kinderprostitutie, clochards en randfiguren. Cinema noir, vindt hij zelf. 'Over hoe een socialistisch land omgaat met de zelfkant van de maatschappij.'

Het gesprek vindt in fragmentjes plaats vlak voor en vlak na de première, over de telefoon en in de studio van radio B-92 waar hij een interview geeft.

'De Serviërs, tenminste die in Belgrado, beginnen de nationalistische euforie zat te worden', zegt Zelnik. 'Ze zijn moe van het spugen op de ander.'

De regisseur zegt dat alle Joegoslaven zijn opgevoed met het idee van de totale adoratie en de totale haat. Tito, zo zongen vroeger de kinderen op school, was de Blauwe Bloem der Natie. 'Maar toen van de ene op de andere dag het socialisme werd vervangen door het nationalisme, heette hij ineens een Kroaat, die er zijn levenswerk van had gemaakt de aspiraties van de Serviërs de kop in te drukken', zegt Zelnik.

In Servië, en niet minder in Kroatië, liet de bevolking zich opnieuw opzweepen tot compromisloze verheerlijking van de nieuwe 'lompen-dictators', zoals Zelnik de presidenten, onderwereldfiguren en krijgsheren noemt. 'Voor het eerst begint men in te zien dat deze lompen-dictators niet veel goeds hebben gebracht. Door de verschijning van Tito in de straten van Belgrado serieus te nemen tonen ze weer een beetje respect voor het feit dat hij, ondanks al zijn dogma's en zijn anti-democratische stijl, de Zuid-Slaven (Joego betekent Zuid - red.) op de Balkan in een staat bijeen kon houden. Onder aanvoering van nationalisteneist elke stam steeds meer rechten en meer land op. Langzaam begint men te beseffen dat zoiets alleen maar tot bloedvergieten en oorlog leidt.'

'Wel wat laat?'

'Ja', geeft de regisseur toe. 'Maar wij zijn opgevoed als ganzen die achter de kloek aanwaggelen. De band van de Zuid-Slaven met hun leider is bijna occult. Maar gelukkig zijn de mensen in de film verward. Ze zetten vraagtekens bij de verguizing van Tito. Ze lijken niet langer bereid om met hun hoofd tegen de muur te bonken. Ik denk dat *Tito opnieuw in Belgrado* aantoon dat het einde van die mythomania in zicht is.'

Frank Westerman